

ნიკოლოზ ჟღენტი

კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

მთის წმ. გიორგის მონასტრის საეკლესიო სიძველეები

(ზოგადი მიმოხილვა)

მთის წმ. გიორგის მონასტრის¹ ჩვენთვის ცნობილი საეკლესიო-რიტუალური დანიშნულების სიძველეების საერთო რაოდენობა 14-მდე იყო. დღეისათვის მათი უმრავლესობა დაკარგულად ითვლება. მათ შესახებ ინფორმაციას ვხვდებით მთის წმ. გიორგის მონასტრის საისტორიო საბუთებსა და გ. ბოჭორიძის ნაშრომებში, რომელმაც აღნიშნული სიძველეები 1923-1926 წწ-ში, რაჭა-ლეჩხუმსა და იმერეთში მოგზაურობის დროს მოინახულა. ეს სიძველეები მნიშვნელოვანი ძეგლები აღმოჩნდა როგორც უშუალოდ მონასტრის ისტორიისათვის, ასევე შუა საუკუნეების საქართველოს პოლიტიკური და საეკლესიო, ასევე ქართული ხელოვნების ისტორიისათვის. ნაშრომში ზოგადად მიმოვიხილავ ამ სიწმინდეებს და კვლევის ძირითად დასკვნებს.

1. „მთის მთავარ მოწამე“;

2. წმ. მარინას ხატი.

წმ. გიორგის ხატი, მონასტრის მთავარი სიწმინდე, დღეისათვის დაკარგულია. ჩვენამდე შემორჩენილ წერილობით წყაროებში მთის მთავარ მოწამისადმი მიმართვას პირველად ვხვდებით მთავარი ტაძრის ჩრდილო ფასადზე ამოკვეთილ X-XI ს-ის ლაპიდარულ წარწერაში (დვალი, 1968, გვ. 162; სილოგავა, 1980, გვ. 48-49, 94). ამ ხატისადმი მიმართვას ვხვდებით ასევე 1029/30-1050 წწ-ის ე.წ. ძმუისის „ოქროს ჯვარის“ ასომთავრულ წარწერაში (ბოჭორიძე, 1995, გვ. 90-93), 1465-1467 წწ-ის შეწირულობის საბუთში (ჟღენტი, 2011, გვ. 205-208) და სხვა საბუთებში.² 1465-1467 წწ-ის საბუთის მონაკვეთებიდან ვგებულობთ, რომ 1465-1467 წწ-ისთვის მეფის ბრძანებით:

¹ მთის წმ. გიორგის მონასტერი, რომელიც დღეს ლეკნარის, ასევე „მთასაყდარის“ სახელწოდებითაა ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში, ქვემო რაჭაში, რაჭის ქედის უკიდურეს სამხრეთ კალთაზე, მაღალ კლდეზეა აღმართული და თარიღდება დაახლოებით IX ს-ის II ნახევრიდან X ს-ის I ნახევრით, მთავარი ნაგის ჩრდილოეთ მინაშენი – X ს-ის დასასრულით ან XI ს-ის პირველი მესამედით, დასავლეთ მინაშენი კი – უფრო მოგვიანო პერიოდით. მონასტრის ჩრდილო-დასავლეთით ხვამლის მთაა აღმართული (ბოჭორიძე, 1995: 85-90; დვალი, 1968: 155-165). მონასტრის კოორდინატებია – 42°26'10.45"; 42°58'32.15".

² მონასტრის სხვა საბუთებში ვხვდებით მხოლოდ მიმართვა ამ ხატისადმი (ჟღენტი, 2011: 208; სეა 1448-2150; სეა 1448-1533).

ნიკოლოზ ჟღენტი

- მოჭედეს წმ. გიორგის ხატი, დიდი ალბათობით, სწორედ მონასტრის მთავარი რელიკვია, რომელსაც „მთის მთავარ მოწამეს“ უწოდებდნენ.
- ასევე მოჭედეს წმ. მარინას ხატი. მონასტრის მთავარი ხატის შემდეგ მოხსენიება ამ ხატის დიდ მნიშვნელობაზე მეტყველებს. ეს არის ამ ხატის ერთადერთი ხსენება საისტორიო წყაროებში. დღეისათვის ეს ხატიც დაკარგული უნდა იყოს.
- განაახლეს სხვა ძველი და „ბნელი“ ხატები, რაშიც უნდა იგულისხმებოდეს ფერწერული ხატები, რომლებიც დროთა განმავლობაში გაშავებული იყო.
- საბუთის სასისხლო ნაწილში კი უმთავრეს დანაშაულად, რაც შეიძლება მონასტრის მიმართ ჩადენილიყო, სწორედ მონასტრის მთავარი სიწმინდის – მთის მთავარმოწამის – დაზიანებაა („გატეხვა“) დასახელებული, რასაც უმძიმესი სასჯელი მოსდევდა („ძელს აცვან“). ეს დანაშაული უფრო მძიმედ ითვლებოდა, ვიდრე მონასტრის გაქურდვა, ჯოგის მოპარვა, ცოლის მიტოვება და მონასტრის ყმის შემთხვევით მოკვდინებაც კი.

3. ძმუისის „ნათლისმცემლის ჯვარი“ / „ოქროს“ ჯვარი

ეს უძვირფასესი ძველი ქართული ხელოვნების ნიმუში გ. ბოჭორიძეს ოკრიბის სოფ. ძმუისის წმ. გიორგის ეკლესიაში უნახავს, სავარაუდოდ 1925-1926 წწ-ში.¹

ჯვრის ასომთავრულ წარწერებში იხსენიება უშუალოდ ჯვრის ქტიტორი ვინმე გლახაკი არსენი, ბაგრატ კურაპალატი, კახაბერ და მიქელ ერისთავთერისთავები (ბოჭორიძე, 1995: 90-93).

კახაბერი და მიქელ ერისთავთერისთავი იხსენიებიან ასევე 1071-1080 წწ-ის ე.წ. ნიკორწმინდელის დაწერილში (შოშიაშვილი, სილოგავა, ენუქიძე, 1987: 39-40, 43). დიდი ალბათობით, ეს პირები სწორედ ძმუისის „ოქროს ჯვრის“ წარწერაში მოხსენიებული ერისთავთერისთავები კახაბერი და მიქელი უნდა იყვნენ. გარდა ამისა, საბუთის მიხედვით, ეს პირები საბუთის ავტორის – ნიკორწმინდის უცნობი წინამძღვრის თანამედროვენი იყვნენ და XI ს-ის შუა პერიოდში მოღვაწეობდნენ.² ეს კი გვაუწყებს, რომ მეორე წარ-

¹ სოფ. ძმუისი წმ. გიორგის მთის ძირში მდებარეობს და დავით აღმაშენებლის მიერ უნდა ყოფილიყო შეწირული მთის წმ. გიორგის მონასტრისათვის (ჟღენტი, 2011: 205-206). მონასტრის ეს და სხვა სიწმინდეები მონასტრის კუთვნილ სოფ. ძმუისსა და სოფ. წყნორში 1900-იანი წლების პირველ ნახევარში უნდა ჩამოესვენებინათ (ბოჭორიძე, 1995: 89).

² 1071-1080 წწ-ის საბუთი წარმოადგენს ნიკორწმინდელი წინამძღვრის მოღვაწეობის ანგარიშს (ბერძნიშვილი, 1962: 25). ბუნებრივია, მასში მოხსენიებული კახაბერი და ერისთავთერისთავი მიქელი სწორედ ამ წინამძღვრის თანამედროვენი იქნებოდნენ. ამას ადასტურებს თუნდაც საბუთის ის ნაწილი, სადაც კახაბერის ცოლის შეწირული ნაჭრისგან ნიკორწმინდის წინამძღვარს სარიტუალო სამოსი შეუკერავს. აღსანიშნავია, რომ მ. ბახტაძეს ერისთავთერისთავი მიქელი არ მიაჩნია რაჭის ერისთავად და რომელიმე სხვა საერისთავოს მმართველად მოიაზრებს (ბახტაძე, 2003: 229). ნიკორწმინდის დაწერილის დათარიღებისას,

მთის წმ. გიორგის მონასტრის საეკლესიო სიძველეები (ზოგადი მიმოხილვა)

წერაში მოხსენიებული ბაგრატ კურაპალატი ბაგრატ IV-ა, ხოლო ჯვარი შექმნილია მისი კურაპალატობის პერიოდში, ანუ 1029/30-1050 წწ-ში (გაგოშიძე, 2004: 50; თავაძე, 2011: 170).¹

უცნობი რჩება ჯვრის ქტიტორის, „გლახაკი არსენის“ ვინაობა. დიდი ალბათობით, ის გავლენიანი სასულიერო პირი უნდა ყოფილიყო. 1029/30-1050 წწ-ში, ბაგრატ IV-ის კურაპალატობისას და კახაბერ და მიქელ კახაბერისძეების ერისთავობისას, მან მოაჭედვინა საკურთხეველისწინა ჯვარი მთის წმ. გიორგის მონასტრისათვის.²

4. ძმუისის წმ. გიორგის ხატი (I) (იშხნის (?) საკურთხეველისწინა ჯვრის ფრაგმენტი)

აღნიშნული არტეფაქტიც ანტირელიგიურ მოძრაობას შეეწირა. გ. ბოჭორიძის აღწერილობის მიხედვით, ხატზე გამოსახული იყო სასახლის კედელთან მდგომი წმ. გიორგი, რომელიც ქისას აძლევს გლახაკებს, ხოლო მათ შორის თოკზე ჩამოკიდებული სამი ეშმაკი ხელს უშლის მას მოწყალების გაცემაში. ეს ხატი გამორჩეულია თავისი იშვიათი იკონოგრაფიით და უცნობი მეღქისედეკ იშხნელი ეპისკოპოსის მოსახსენებელი წარწერით (ბოჭორიძე, 1995: 93-94).

2015 წ-ს იშხნის ტაძრის გუმბათის ყელის ინტერიერში გამოვლინდა ძველი ქართული ნაკაწრი წარწერები. მათ შორის იყო მეღქისედეკ იშხნელის მოსახსენებელი წარწერაც, რომელიც პალეოგრაფიულად XI ს-ით დათარიღდა (გაგოშიძე, 2016: 23-24).

იკონოგრაფიულად ძმუისის წმ. გიორგის ხატის გამოსახულების მსგავს ანალოგებს ვხვდებით XI ს-ის მესტიისა და სამთავისის საკურთხეველისწინა ჯვრების წმ. გიორგის ცხოვრების ამსახველ სცენებში (Чубинашвили, 1959: 463, 494, 286 ფ.). ამ საკურთხევე-

---

ი. ანთელავა მიქელ ერისთავთერისთავს დავით ნარინის უმცროს ძედ, მიქელად მიიჩნევდა, რომელიც განუდგა უფროს ძმას – დასავლეთ საქართველოს მეფე კოსტანტინეს. ი. ანთელავა ამ და სხვა პირების, ასევე ტერმინების თავისებური განმარტების მიხედვით, საბუთს XIII-XIV სს-ის მიჯნით ათარიღებდა (ანთელავა, 2002: 382-387). როგორც ჩანს, მკვლევართათვის უცნობი იყო XI ს-ის ძმუისის ნათლისმცემლის „ოქროს ჯვრის“ წარწერები მიქელ ერისთავთერისთავის მოხსენიებით, რომელიც ქრონოლოგიურადაც და ისტორიულ-გეოგრაფიული კუთხით ზუსტად მიესადაგება ნიკორწმინდის დაწერილს და ადასტურებს მიქელის რაჭის ერისთავობას XI ს-ში.

¹ გ. ბოჭორიძე ვარაუდობდა, რომ ძმუისის ჯვრის წარწერაში მოხსენიებული გლახაკი არსენი იყო X ს-ში მოღვაწე კათალიკოსი არსენ II, ხოლო ამის მიხედვით მეორე წარწერაში მოხსენიებული, ბაგრატ კურაპალატს ბაგრატ III-სთან აიგივებდა (ბოჭორიძე, 1995: 92). ეს მოსაზრება მცდარია, რადგან არსენ II კათალიკოსობდა დაახლ. 950-980 წწ-ში, ხოლო ბაგრატ III-მ კურაპალატობა 1001 წ-ს მიიღო. გარდა ამისა, ზემოთ უკვე ვნახეთ, რომ წარწერებში მოხსენიებული კახაბერ და მიქელ ერისთავთერისთავები XI ს-ის შუა წლების ისტორიული პირები იყვნენ.

² აღსანიშნავია, რომ იმავე პერიოდს (ჩემი აზრით, 1046-1050 წწ-ს) ეკუთვნის მარტვილის საწინამძღვრო ჯვარი, რომლის ქტიტორიც საკუთარ თავს, ძმუისის ნათლისმცემლის „ოქროს ჯვრის“ ქტიტორის მსგავსად, გლახაკ არსენს უწოდებს, თუმცა მარტვილის ჯვრის წარწერაში ასევე იხსენიება გლახაკი არსენის მამა – ვახე მმარხველი (ვრცლად მარტვილის ჯვრის თარიღისა და მისი ქტიტორის ვინაობის შესახებ იხ.: ალექსიძე, 2019: 193-204). კვლევის ამ ეტაპზე, ვფიქრობ, საჭიროა დაისვას საკითხი ამ ორი სხვადასხვა ჯვრის შესაძლო საერთო ქტიტორის – ვინმე გლახაკი არსენის შესახებ.

ნიკოლოზ ჟღენტო

ლისწინა სცენების სახით, ჩვენ ხელთ გვაქვს ძმუისის წმ. გიორგის ხატის იკონოგრაფიულად და ტექსტოლოგიურად მსგავსი ანალოგები, რომლებიც, ჩვენამდე შემორჩენილი სხვადასხვა პერიოდის მრავალრიცხოვანი ჭედური ხელოვნების ნიმუშებს შორის, სხვაგან აღარ მეორდება. ეს უნდა მიანიშნებდეს, რომ ძმუისის ხატიც იმავე პერიოდისა უნდა იყოს, რაც მესტიისა და სამთავისის საკურთხევლისწინა ჯვრები. თუ ეს ასეა, გამოდის, რომ იშხნის გუმბათის ყელის ნაკაწრ წარწერაში მოხსენიებული მეღქისედეკ იშხნელი და ძმუისის ხატის ქტიტორი (?) მეღქისედეკ იშხნელი ერთი და იგივე პიროვნება უნდა იყოს. ის იშხნის კათედრაზე ილარიონ იშხნელის (1033 წ-ის) შემდგომ უნდა ასულიყო (გაგოშიძე, 2016: 23-24). შესაბამისად, ძმუისის დაკარგული წმ. გიორგის ხატიც XI ს-ის შუა პერიოდით უნდა დათარიღდეს. აღსანიშნავია, რომ წმ. გიორგის ცხოვრების ამ კონკრეტული ეპიზოდის ამსახველი სცენა, როგორც დამოუკიდებელი ხატი, არ არსებობს. ბუნებრივია, ამ ფაქტებს მივყავართ დასკვნამდე, რომ ძმუისის წმ. გიორგის ხატი არის არა დამოუკიდებელი ერთეული, ცალკეული ხატი, არამედ დღეისათვის დაკარგული XI ს-ის შუა პერიოდის უცნობი (იშხნის?) საკურთხევლისწინა ჯვრის ერთ-ერთი შემადგენელი სცენა, რომელიც, სავარაუდოდ, 1545 წ-ის შემდეგ, ოსმალების მიერ მესხეთის დაპყრობის გამო იშხნიდან დასავლეთ საქართველოში გახიზნეს და რაჭის ქედზე მდებარე მთის წმ. გიორგის მონასტერში დაასვენეს.¹

5. წყნორის წმ. გიორგის ხატი (I)

მთის წმ. გიორგის მონასტრისათვის შექმნილ ამ ხატს ახლავს ქტიტორული წარწერა, რომელშიც იხსენიება ქუცნა მხეიძე. გ. ბოჭორიძე არაფერს ამბობს ხატის თარიღისა და მის წარწერაში მოხსენიებული პირის შესახებ (ბოჭორიძე, 1995: 100-102).² ქუცნა მხეიძის იდენტიფიკაცია და, შესაბამისად, წყნორში დაცული ამ ხატის დათარიღება ხერხდება იმავე სოფ. წყნორის დასავლეთით, რამდენიმე კმ-ში მდებარე სოფ. გურნის წმ. გიორგის ეკლესიის იმავე წმიდანის სახელობის ხატის საქტიტორო წარწერის მი-

¹ 2014 წ-ს, III საერთაშორისო კონფერენციაზე „ტაო-კლარჯეთი“, წავიკითხე მოხსენება სახელწოდებით: „ძმუისის წმიდა გიორგის ხატის წარწერაში მოხსენიებული მეღქისედეკ იშხნელის იდენტიფიკაციისათვის: მეღქისედეკ საყვარელიძე – უცნობი იშხნელი ეპისკოპოსი?“. კვლევის იმ ეტაპზე, ძმუისის ხატის წარწერაში მოხსენიებული მეღქისედეკ იშხნელის შესახებ სხვა მოსაზრება მქონდა (ჟღენტი, 2014: 44-46). თუმცა, მოგვიანებით, 2015 წ-ს იშხნის ტაძრის გუმბათის ყელში მეღქისედეკ იშხნელის XI ს-ის ნაკაწრი წარწერის გამოვლენამ, ასევე ძმუისის ხატის აღწერილობისა და მესტიისა და სამთავისის XI ს-ის საკურთხევლისწინა ჯვრების იკონოგრაფიული და ტექსტოლოგიური შედარებების შემდეგ, 2014 წ-ს ჩემ მიერ გამოთქმული მოსაზრების მართებულობა მხოლოდ თეორიულ დონეზე შეიძლება იყოს მისაღები (იხილეთ ძმუისის წმ. გიორგის ხატის ვიზუალური მასალის უქონლობის გამო).

² ო. სოსელიამ ზემო იმერეთის ამ უძველეს საგვარეულოს სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა, თუმცა მასში ქუცნა მხეიძის შესახებ ინფორმაცია არ მოიპოვება (სოსელია, 1973: 13-24).

მთის წმ. გიორგის მონასტრის საეკლესიო სიძველეები (ზოგადი მიმოხილვა)

ხედვით, რომელშიც ქუცნა მხეიძე დასახელებულია ფირან მხეიძისა და ელენე აბაშიძის უფროს ვაჟად (ბოჭორიძე, 1995: 103).

საბედნიეროდ, ჩვენამდე შემორჩა კიდევ ერთი ჭედური ხატი, რომლის ქტიტორებიც იგივე ფირან მხეიძე და ელენე აბაშიძე არიან. ესაა გელათის სოხასტრის ღმრთისმშობლის ხატი, რომელიც დღეისათვის ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში ინახება, შიფრით ქსიმ 3868 (ნიკოლეიშვილი, 2001: 29-30, 79). ამ ხატის თარიღის და წარწერაში მოხსენიებული პირების შესახებ რამდენიმე მოსაზრებაა გამოთქმული,¹ რომელთაგანაც, კვლევის ამ ეტაპზე, ვიზიარებ მ. ნიკოლეიშვილის მოსაზრებას და, ვფიქრობ, ხატი XVI ს-ის I ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

სოხასტრის ხატის დათარიღება საშუალებას გვაძლევს, დაახლოებით იმავე პერიოდით დავათარიღოთ ზემოხსენებული გურნის წმ. გიორგის ხატიც, რადგან, სოხასტრის ხატის მსგავსად, გურნის ხატის ქტიტორებიც ასევე ფირან მხეიძე და მისი თანამეცხედრე ელენე აბაშიძე იყვნენ. შესაბამისად, გამოვთქვამ ფრთხილ მოსაზრებას, რომ სოხასტრის ხატი შეიქმნა XVI ს-ის I ნახევრის იმ მონაკვეთში, როდესაც ფირან მხეიძისა და ელენე აბაშიძის ძეები ქუცნა და გიორგი ჯერ კიდევ მცირეწლოვანები იყვნენ, რის გამოც ისინი ხატის წარწერაში უსახელოდ იხსენიებიან. ხოლო გურნის ხატი შეიქმნა XVI ს-ის I ნახევრის იმ პერიოდში, როდესაც ხატის იგივე ქტიტორების ძეები უკვე შედარებით მოზრდილები იყვნენ. თუ ჩემი დაკვირვება სწორია, გამოდის, რომ სოხასტრის ხატის შექმნა წინ უსწრებდა გურნის ხატის შექმნას. შესაბამისად, წყნორის წმ. გიორგის ხატი, რომლის ქტიტორიც ქუცნა მხეიძეა, XVI ს-ის II ნახევარს უნდა ეკუთვნოდეს.

XVI ს-ის II ნახევარში, ფირან მხეიძისა და ელენე აბაშიძის უფროსმა ძემ – ქუცნა მხეიძემ, რომელიც, დიდი ალბათობით, მამის მსგავსად, ოკრიბის მოურავი (?) იყო², სპეციალურად მთის წმ. გიორგის მონასტრისთვის შეუკვეთა წმ. გიორგის ხატი, მისი და მისი ცოლ-შვილის სულის საოხად. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან, როგორც ზემოთაც ვახსენე, მთის წმ. გიორგის მონასტერი რაჭის ქედზე, წმ. გიორგის მთაზე მდებარეობს და ზემოდან დაჰყურებს ოკრიბას და მიწათმფლობელობის უმეტესი ნაწილი სწორედ ოკრიბა-

¹ კონდაკოვსა და ბაქრაძეს ხატის წარწერაში მოხსენიებული მხეიძეთა გვარი უცნობად მიაჩნიათ, ხოლო ხატს XIII-XIV სს-ით ათარიღებდნენ (Кондаков, Бахрадзе, 1890: 32). ო. სოსელია იზიარებს ამ მოსაზრებას, მხეიძეთა საგვარეულოს ამ წევრს ფირან I-ად ასახელებს და მის მოღვაწეობას XIII-XIV სს-ში ათავსებს (სოსელია, 1973: 23). მ. ნიკოლეიშვილი სოხასტრის ღმრთისმშობლის ხატში მოხსენიებულ ფირანს აიგივებს იმერთა მეფე ბაგრატ III-ის (1510-1565 წწ.) მოღვაწეობას სარგის მხეციძის (გარდ. 1531 წ-ს) ერთ-ერთ ვაჟ ფირანთან, რომელიც იხსენიება გელათის 1505-1519 წწ-ისა (კაკაბაძე, 1921: 6) და 1540 წ-ის საბუთებში (კაკაბაძე, 1921: 12). შესაბამისად, ხატის წარწერაში მოხსენიებული ფირანი მ. ნიკოლეიშვილს XVI ს-ის პირველ ნახევარში მოღვაწე პირად მიაჩნდა, ხოლო ხატს ზოგადად XVI ს-ით ათარიღებდა (ნიკოლეიშვილი, 2001: 29-30). ო. სოსელია კი ამ პირს ფირან II-დ მიიჩნევს და არ აიგივებს მისივე ნუმერაციით ფირან I-თან (სოსელია, 1973: 23).

² ოკრიბაში მხეიძეთა მოურაობის შესახებ იხ.: სოსელია, 1973: 23.

ში ჰქონდა, ხოლო ქუცნა მხეიძე, როგორც ოკრიბის მოურავი (?), წმ. გიორგის ამ ძვირფასი ხატის შეწირვით განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენს ამ მონასტერზე.

6. წყნორის წმ. გიორგის ხატი (II)

საბედნიეროდ, ეს ხატი ჩვენამდე შემორჩა და ინახება ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში შიფრით ქ. 144 (ბოჭორიძე, 1995: 102).

წმ. გიორგი ცხენზე მჯდომარეა, პირით მარჯვენა მხარესაა მიმართული და შუბით განგმირავს ცხენის ფეხებთან მყოფ გველეშაპს. ხატის მარჯვენა ზედა ნაწილში გამოსახულია მაკურთხეველი მარჯვენა. ხატს აგლეჯილი აქვს წმ. გიორგის ქვედა ტანი და ცხენის დიდი ნაწილი. აგლეჯილია ასევე გველეშაპის თავი და კუდი. როგორც ჩანს, ხატს კიდევზე შემოუყვებოდა დეკორატიული არშია, რომლის მხოლოდ მცირე ფრაგმენტიღაა შემორჩენილი ხატის ქვედა მარცხენა ნაწილში, ისიც არა თავის ადგილას, არამედ ცხენის უკანა ფეხების ადგილზეა მიჭედებული.

ხატის ზედაპირზე შეიმჩნევა რამდენიმე ნახვრეტი. როგორც ჩანს, ამ ადგილებზე ოდესღაც ძვირფასი თვლები იყო მოთავსებული.

გ. ბოჭორიძე არც ამ ხატს უთითებს თარიღს, თუმცა მისი დათარიღება შესაძლებელი ხდება ხატის იკონოგრაფიითა და მისი წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნებით. მიუხედავად იმისა, რომ ხატზე დატანებული წმ. გიორგის განმარტებითი წარწერა ძალზე პატარაა და შედგება მხოლოდ ოთხი გრაფემისგან (w~I<g~i –წ(მიდა)g გ(იორგი)), სწორედ ამ გრაფემათა მოხაზულობის შედარება სხვა მსგავსი სახის ეპიგრაფიკულ ძეგლებთან გვაძლევს საშუალებას, დავათარილოთ წმ. გიორგის ეს ხატი XVI საუკუნით.¹

იკონოგრაფიულად, ხატი უნიკალური ხელოვნების ნიმუშია: გველეშაპის სხეულზე, ფეხებს ზემოთ ჯავშანში, გამოსახულია ადამიანის სახის პროფილი, პირით მარჯვნივ. ეს კი სხვა არაფერია, თუ არა მეფე დიოკლეტიანეს გამოსახულება, მიუხედავად იმისა, რომ სახის პროფილის გარდა არ ჩანს მისი სამეფო ინსიგნიები. ცნობილია, რომ ქართულ ქრისტიანულ იკონოგრაფიაში, ცხენზე ამხედრებული წმ. გიორგის ხატებზე გამოსახებოდა როგორც გველეშაპი, ასევე იმპერატორი დიოკლეტიანე. თუმცა ჩვენამდე შემორჩენილ ჭედურ თუ ფერწერულ ხატებზე დიოკლეტიანეს პროფილი გველეშაპის სხე-

¹ წმ. გიორგის განმარტებით წარწერაში ყურადღებას იქცევს გრაფემა გ-ანი. მისი თავი ოდნავ ჩაზნექილია, ხოლო მარცხნივ გაზიდული წარბი ზემოთაა აპრეხილი. გრაფემის მოგრძო ქუსლი მარჯვნივაა გაზიდული და ორგანაა ქვემოთ ჩაზნექილი. მსგავს გრაფემას ვხვდებით 1522/3-1529 წწ-ის სადგერის საკურთხევლისწინა ჭედური ჯვრის წმ. გიორგის ცხოვრების და წამების ამსახველი სცენების განმარტებით წარწერებში (საყვარელიძე, 1987: ტაბ. 19). ასევე ბარაკონის საკურთხევლისწინა ჭედური ჯვრის წმ. გიორგის ცხოვრების და წამების ამსახველი სცენების განმარტებით წარწერებში. აღნიშნულ წარწერაში ვხვდებით ასევე მსგავს გრაფემას წ-ილსა და დ-ს (საყვარელიძე, 1987: 26). მსგავსი წ-ილი და გ-ანი გვხვდება ასევე ნიკორწმინდის ოთხთავის ბუდის მარცხენა საკეტის XVI ს-ის წარწერაში (ნიკოლეიშვილი, 2001: 82).

მთის წმ. გიორგის მონასტრის საეკლესიო სიძველეები (ზოგადი მიმოხილვა)

უღზე არ გვხვდება. როგორც ჩანს, მთის წმ. გიორგის მონასტრის ამ კონკრეტული ხატის ოსტატმა გადაწყვიტა, ბოროტებაზე გამარჯვების ნიშნად გამოესახა არა მხოლოდ გველეშაპი, არამედ დიოკლეტიანეც, რის გამოც ამ „ხრიკს“ მიმართა.

ამგვარად, წყნორის წმ. გიორგის ეს XVI ს-ის ხატი უნიკალურია ორი მიზეზით:

1. ესაა ჩვენამდე შემორჩენილი ორი ხატიდან ერთ-ერთი, რომელიც მთის წმ. გიორგის მონასტრის კუთვნილება იყო და ჩვენამდე შემორჩა;¹

2. გველეშაპის სხეულზე გამოსახული დიოკლეტიანეს პროფილის იკონოგრაფიას ანალოგი არ მოეძებნება ჩვენამდე შემორჩენილი ქართული (და, დიდი ალბათობით, არა მხოლოდ ქართული) ხელოვნების ნიმუშებს შორის.

მონასტრის სხვა სიძველეები

კვლევის ამ ეტაპზე მონასტრის სხვა სიძველეების მხრივ მნიშვნელოვანი სიახლეები არ გამოკვეთილა და იძულებული ვართ დავეჯერდეთ გ. ბოჭორიძის შედგენილ ლაკონიურ, თუმცა უპირფასეს აღწერილობებს (ბოჭორიძე, 1995: 86-87, 94-95, 99-100).²

Nikoloz Zhghenti

National Centre of Manuscripts

Mtis St. George Monastery Ecclesiastical Artifacts

(Brief Review)

Summary

The working process on the history of Mtis St. George Monastery, revealed 14 artifacts of ecclesiastical-ritualistic characteristics, which once belonged to this Monastery. Nowadays, most of them are considered to be lost. Fortunately, we have an opportunity to reconstruct the history and the origins of some of these relicts according to the historic documents, inscriptions

¹ პირველი არის ე.წ. აგარის წმ. გიორგის ხატი, რომელსაც ცალკე ნაშრომი მიუძღვნენ (ქვენტი, 2019).

² ბოლოს მინდა აღვნიშნო, რომ კვლევის პროცესში ასევე მოვახდინე გ. ბოჭორიძის მიერ სოფ. ძმუისში ნანახი და აღწერილი ხელნაწერის იდენტიფიკაცია, რომელიც, მისი ეჭვით, უნდა ყოფილიყო სვინაქსარი. წიგნის გამომცემელი ხელნაწერზე უთითებს შიფრს ქ. 71, რაც ნიშნავს, რომ ხელნაწერი არის ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიის მუზეუმში დაცული ხელნაწერი ამ შიფრით (ბოჭორიძე, 1995: 95). ჩემი დაკვირვებით კი, გ. ბოჭორიძის დაფიქსირებული ხელნაწერი არის არა 71-ე ნომრით გატარებული ერთეული, არამედ ქსიმ 487, XVI-XVII სს-ის გამოკრებული სამოციქულო. ხელნაწერი მოითხოვს ვრცელ კოდიკოლოგიურ და წყაროთმცოდნეობით შესწავლას, რასაც უახლოეს მომავალში შევთავაზებ სამეცნიერო საზოგადოებას.

and the priceless descriptions of these artifacts made by Giorgi Botchoridze in the 1920-es. Though these descriptions had no additional analytical treatment and the origins and the history of each artifact were unknown.

The paper represents the brief history of these sacred relicts of the Monastery.

To demonstrate the importance of these relicts, below is a list and the brief descriptions of the most important samples.

1. “The Icon of the Arch-Martyr of Mta (Mountain)” – The main relict of the Monastery. Should be dated with the same period as the Monastery itself (the edge of 9th-10th cc.). The icon is mentioned in the historic sources (mainly historic documents and inscriptions) from 10th c. till 19th c. In the wergild part of the deed of donation to Mtis St. George monastery granted by King Bagrat VI in 1465-1467 years, damaging (“braking”) of this Icon was considered as the main crime against this church seignior and the guilty person was sentenced to crucifixion on a pillar. Such crimes as robbing the Monastery or stealing its herd, abandoning wife or accidentally killing the peasant owned by the Monastery were even lighter crimes than damaging this main Icon of the Monastery. Nowadays it is not identified with any other St. George’s icon, because of what it is considered to be lost.
2. “The Icon of St. Marina” – The only source that mentions this relict is the deed of donation to Mtis St. George monastery granted by King Bagrat VI in 1465-1467 years. According to the text of the document, King Bagrat, apart from other donations, embossed the Icon of the Arch-Martyr of Mta (already mentioned above), the Icon of St. Marina and renewed other “darkened” icons. The fact that the icon of St. Marina was mentioned straightly after the Icon of the Arch-Martyr of Mta (the main relict of the Monastery) and the other icons of the monastery were mentioned in general shows that this Icon was one of the main relicts of the Monastery. This artifact has not been identified with any other St. Marina’s icons either and is also considered to be lost.
3. “The “Golden Cross” of John the Baptist from Dzmuisi” – The wooden cross embossed with gold and silver was made by the order of “Poor” Arseni. According to G. Botchoridze the artifact was preserved in Mtis St. George Monastery till 1900-es. After, it was carried down to the village Dzmuisi, owned by the Monastery for many centuries. G. Botchoridze identified the ktetor of the Cross “Poor” Arseni as the Catholicos Arsen II (950-988), accordingly he considered that the King mentioned in the inscription was Bagrat III Kourapalates (975-1014). Today it is known that Bagrat III received the title of Kourapalates in 1001, when Catholicos Arsen II was no longer alive. The inscription also

mentioned Eristavt-Eristavs (Dukes) of Racha Kakhaber and Mikel, who carried their activities in the middle of 11th c. Therefore the cross should be dated with 11th c., precisely with the period between 1029/30-1050 years when King Bagrat IV (grandson of Bagrat III) had a title of Kourapalates. This outstanding sample of medieval Georgian art was destroyed within the Soviet Antireligious Movements of 1920-es.

4. “St. George Icon of Dzmuisi (I)” – This artifact was also preserved in the Monastery till 1900-es, after carried down to village Dzmuisi and destroyed within the Soviet Antireligious Movements of 1920-es. Though, according to the description of G. Botchoridze, it was reppoused on the goldened silver sheet with high quality mastery. Iconographic scene of the icon was the rare one: St. George was standing at the walls of the building and was giving a sack of money to poor people. Three demons hanging on a rope between them were trying to prevent him to have a mercy on beggars. Similar iconographic scenes can be seen on the embossed crosses of Mestia and Samtavisi of 11th c. Since there are no precedents of separate icons with this scene, I concluded that St. George Icon of Dzmuisi (I) was once also a part of a big cross. The inscription made on this scene mentioned the unknown Bishop of Ishkhani Melkisedek. In 2015 another inscription mentioning the same name has been revealed in the interior of Ishkhani Cathedral drum. According to paleography and other issues it was dated with the 1st half of 11th c. After all these similarities I consider that in the 1st half of 11th c. Bishop of Ishkhani Melkisedek ordered to make a big embossed cross with the scenes from the life of St. George for Ishkhani Cathedral. The whole Cross or at least one part of it was carried to Mtis St. George Monastery after 1545, when the Ottomans invaded the southern part of the Kingdom of Imereti (Tao-Klarjeti), where Ishkhani is located.

These and other artifacts from the treasury of Mtis St. George Monastery appeared to be the important historic sources as for the history of the Monastery itself, but also for the different issues of the political and ecclesiastical history and art history of medieval Georgia.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ალექსიძე, ზ., არსენი ვახეს ძე, მრავალთავი. 26. თბილისი. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის გამომცემლობა. 2019.

ანთელავა, ი., საქართველოს საისტორიო-წყაროთმცოდნეობითი ძიებანი. თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“. 2002.

ნიკოლოზ ჟღენტი

- ბახტაძე, მ.**, ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“. 2003.
- ბერძნიშვილი, მ.** ნიკორწმინდის „დაწერილი“ (ტექსტი გამოცემისათვის), მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 34. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“. 1962.
- ბოჭორიძე, გ.**, იმერეთის ისტორიული ძეგლები. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“. 1995.
- ბაგოშიძე, გ.**, ბაგრატ IV ნოველისიმოსი, 1050 წლის უცნობი წარწერა თრიალეთიდან, აკადემიკოს შალვა ამირანაშვილის სახელობის საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ნარკვევები. თბილისი. 2004.
- ბაგოშიძე, გ.**, იშხნის გუმბათის ყელის შელესილობაზე გამოვლენილი ძველი ქართული მინაწერები და გუმბათის კონსტრუქციის დეტალები. IV საერთაშორისო კონფერენცია „ტაო-კლარჯეთი“ (მოსხენებათა თეზისები). თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“.
- დვალი, მ.**, ლეკნარის წმ. გიორგის ეკლესია. ჟურნ.: „მაცნე“, №4. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“. 1968.
- თავაძე, ლ.**, სევასტოსის ტიტული შუა საუკუნეების ქართულ პოლიტიკურ რეალობაში. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, II. თბილისი. გამომცემლობა „მერიდიანი“. 2011.
- კაკაბაძე, ს.**, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. I. ტფილისი. 1921.
- ნიკოლეიშვილი, მ.**, ქუთაისის მუზეუმის ეპიგრაფიკული ძეგლები, ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, კრებ. XIII. ქუთაისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“. 2001.
- ჟღენტი, ნ.**, მთის წმ. გიორგის საბუთი 1465-1467 წლებისა (დადგენილი ტექსტი და კლასიფიკაცია). ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, IV. თბილისი. გამომცემლობა „მერიდიანი“. 2011

ქლენტი, ნ., ძმუისის წმ. გიორგის ხატის წარწერაში მოხსენიებული მელქისედეკ იშხნელის იდენტიფიკაციისათვის: მელქისედეკ საყვარელიძე – უცნობი იშხნელი ეპისკოპოსი? ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მიერ ორგანიზებული III საერთაშორისო კონფერენცია „ტაო-კლარჯეთი“. თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“. 2014.

ქლენტი, ნ., მთის წმ. გიორგის მონასტრის სიწმინდეების ისტორიიდან — აგარის წმ. გიორგის ხატი და მისი წარმომავლობა. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის რეცენზირებადი ელექტრონული ბილინგვური სამეცნიერო ჟურნალი „სპეკალი“, №13. თბილისი. 2019.

საყვარელიძე, თ., XIV-XIX საუკუნეების ქართული ოქრომჭედლობა. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“. 1987.

სილოგავა, ვ., ქართული ლაპიდარული წარწერების კორპუსი, II, დასავლეთ საქართველოს წარწერები. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“. 1980.

სოსელია, თ., ნარკვევები საქართველოს ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები), I. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“. 1973.

შოშიაშვილი, ნ., სილოგავა, ვ., ენუქიძე, თ., ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I. ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“. 1987.

Кондаков, Н., Бакрадзе, Д., Описание памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, составленная профессором С.-Петербургского университета Н. Кондаковым - Грузинские надписи прочтены и истолкованы Димитрием Бакрадзе. С.-Петербург. 1890.

Чубинашвили, Г., Грузинское чеканное искусство - исследование по истории грузинского средневекового искусства: (в 2 т.). Тбилиси. Сабчота Сакартвело. 1959.